

Haydar Baba'ya Selam Şiirindeki Bazı Sözcüklerin Standart Türkiye Türkçesi'ne Göre Uğramış Oldukları Fonetik Ayrılıklar ve Bu Ayrılıkların Dil Bilimsel Nedenleri

Phonetic Differences of Some Words in Haydar Baba'ya Selam Poem, According to Standard Turkish Language, and Linguistic Causes of These Differences

Malik BANKIR*

Özet: Bu çalışmamızda Azeri edebiyatının önde gelen şairlerinden M. Hüseyin ŞEHİRİYAR'ın Haydar Baba'ya Selam adlı şiirinde geçen bazı kelimelerin Standart Türkiye Türkçesine göre uğramış oldukları fonetik ayrılıkları inceledik. Bu fonetik ayrılıkları ortaya koyarken bunların nedenlerini dil bilimsel olarak açıklamaya çalıştık. Şiir oldukça uzun olduğu için bütün kelimeleri değil de belli başlı kelimeleri tercih ettik ve şiire genel dil bilimsel gözle bir bütün olarak bakmayı yeğ eyledik.

Anahtar Kelimeler: Dilbilim, Standart Türkiye Türkçesi, Haydar Baba'ya Selam, Şehriyar

Abstract: In this study we researched phonetic differences of some words, according to Standard Turkish Language, in Haydar Baba'ya Selam poem of M. Hüseyin ŞEHİRİYAR, who is one of the prominent poet of Azeri Literature. We tried to explain causes of these linguistically while we were presenting these phonetic differences. Since the poem is too long, we chose principal words not all words and we preferred to analyze the poem generally and linguistically.

Key Words: Linguistic, Standard Turkish Language, Haydar Baba'ya Selam, Şehriyar

* Yard. Doç. Dr. Dicle Üniversitesi

Giriş

Dil, temeli kesin bilinmeyen bir zamanda atılmış ve o zamandan beri insanı üzerinde düşünmeye sevk eden en önemli toplumsal ve düşünsel meselelerden biri olmuştur.

İnsanoğlunun dil ya da dillerle ilgili bilgisi günümüz imkânlarına rağmen oldukça sınırlıdır. Çünkü insan beyni hakkındaki bilgilerimiz de dil hakkındaki sınırlı bilgilerimizle paralellik arz etmektedir.

Dil, çok değişik görünümeler sunan ve bu görünümeler arasında evrensel ve özgül nitelikler bulunan bir bütündür. Dilin, kendi doğasından ve dile yaklaşım biçimlerindeki ayrımlardan kaynaklanan karmaşık niteliği, onu bir noktada sorunsal durumuna getirmektedir. Ancak, dil olgusunu dilbilimsel anlamıyla algılayarak onun belli başlı görünümelerini soyutlama ile ayırmak ve bu görünümeler arasındaki ilişkileri gözden geçirmek gerekir. (Vardar 1982: 9)

Dilin alt kümesini oluşturan konuşma ise apayrı bir konuyu oluşturur. Dil ne kadar insana özgü bir nitelik ise konuşma da insana özgü bir niteliktir ve insanı öteki canlılardan farklı kılan en önemli vasıflardan biridir. Mustafa Özkan; İnsan, İletişim ve Dil adlı eserinde konuşmanın özelliğini "konuşma yeteneği, dolayısıyla dil, insanın duygularını, düşüncelerini, isteklerini bütün incelikleriyle açığa vurmasına, hayatını sürdürmesine imkân sağlar." (Özkan 2010:14) şeklinde sıralamaktadır.

Farklı yapısal özelliklere sahip, farklı coğrafyalarda konuşulan yani aralarında yapısal ve genetik bağ bulunmayan diller arasında da kimi zaman binlerce ortak sözcük ya da onlarca benzer sözcüğün bulunduğunu görmek mümkündür. (Eker 2009: 14)

Bir dilin farklı görünümelerinden birini örneğin ağızları ya da bu ağızlara ilişkin bir ögeyi kullanmak yanlış değil, yalnızca ölçünlü dilden farklı olmak anlamındadır. Konuşur sayısı kadar dil türü vardır demek, doğru bir saptamadır. (Eker 2009: 30) Bu durum da bireyin anatomik, genetik, fizyolojik, kültürel, sosyolojik, psikolojik ve kimyasal (psikoşimik) farklılığından kaynaklanmaktadır.

Dil bilimciler, diller arasındaki ilişkilerde yüzeysel benzerlikleri dikkate almaz. Dillerin köken birliği, birbirine benzeyen öğelerden çok, kimi zaman birbirine hiç benzemeyen sözcüklerle, bu sözcükler arasındaki karşılaştırmalı çalışmalara dayalı ses denklikleri yoluyla ortaya konulabilir. (Eker 2009: 31) Aksi takdirde lehçeler arasındaki incelemeler de bilimsel bir nitelik kazanmaz.

Lehçe bilgisi, dilin, yazı dili dışındaki dallanmalarının; ses, şekil, söz vb. değişmelerinin ve coğrafi dağılımlarının ele alındığı dil bilgisi dalıdır.

Toplumlar üretim yöntemlerinden, koşullarından ve yaşadıkları coğrafyadan ayrı düşünülmez. (Durmuş (Editör), 2009: 30) Bunun içindir ki bir dilin farklı-

laşmasında mekân farklılığı diyebileceğimiz coğrafya ve iklimin büyük bir etkisi vardır.

Türk Dilleri çok eskilere dayanan ve geniş bir coğrafyada konuşma imkânı bulan ve birbirlerinden çok farklı lehçelere ayrılmış bir vaziyet arz ederler. Fakat zamanda ve mekândaki bu dağınıklığa ve hatta bu derece lehçe farklılığına rağmen, bunlar, birlikte katıldıkları, büyük bir seçiklikle, kendilerine has lengüistik bir sistemle tayin edilebilme imkânı veren bir yapı ana hatları bütünlüğünü müştereken ortaya koymaktan geri kalmamışlardır. (Akalın 1988: 15)

Türk lehçeleri içerisinde Türkiye Türkçesine fonetik, morfolojik ve sentaks bakımından en yakını Azeri Türkçesidir. Bundan dolayıdırki, bir Azeri ile birbiri-mizi dillerimizdeki bazı ses olaylarını bildikten sonra kolaylıkla anlayabiliriz. Biz, bu yazımızda S.T.T'yi temel alarak Azeri Türkçesinin bir edebiyat ürünü olan M. Hüseyin ŞEHRİYAR'ın "Haydar Babaya Selam" adlı şiirinin bazı kelimeleri üzerinde durarak bu kelimelerin fonetik ve morfolojik özelliklerini incelemeye çalışacağız.

Türkiye Türkçesinde sert konsonantlarla beraber kalın vokaller kullanılır. Azeri Türkçesinde ise Rus hançeresinin ve coğrafik koşulların etkisiyle Azeriler çene açılarını dar tutarlar. Haydar/Heyder,...kalp/ kalb aşk/eşk gibi. Bu durum, Arapça ve Farsça sözcüklerin hemen hemen hepsinde görülebilen bir özelliktir. Aslında bu sözcükler, Arap ve Fars imasıyla harekelendiklerinde "üstün" olarak harekele-nirler. Üstün harekesi de sözcüğün harfini "a,e" olarak okutur. Azeri Türkçesi bu sözcüklerde yani yabancı asıllı sözcüklerde daha çok "e" temayülündedir.

Dünya dillerinin bir kısmı, "y" sesini ünsüz, bir kısmı da ünlü olarak kabul etmektedir. Bu özelliği taşıyan iki ses daha (h, w) vardır. Bu sesler, sözcük başlarında, ortalarında veya sonlarında düşebilir. Türkçe yükselen heceyi seven bir dildir. Dilimiz, yükselen heceyi sevdiğinden "ıldırım" sözcüğünün bir ünsüz harfle başlaması daha uygundur. Durum böyle olunca, Türkçe sözcüklerin başında zamanla sızıcılışarak düşen bir ünsüzle sözcüğün başlaması dilin bu doğasına uygunluk gösterir. Nitekim Azeri Türkçesi, "ıldırım" sözcüğünün başındaki "y" ünsüzünü düşürerek sözcük içinde olabilecek aşınma sınırına gelip aşınmayı durdurmuştur. Türkiye Türkçesi ise, dilin doğal yapısına uyararak sözcüğü "yıldırım" şeklinde koruyabilmiştir.

Uzak anlamındaki "ırak" sözcüğü "yırak" şeklindedir. Sözcük, Nehcü' I-Feradis'te de "yırak" biçiminde geçmektedir. (Eckman tarihsiz: 17)

/+AndA/ zarf-fiil eki gibi başka bazı eklerin de birleşip yeni bir ek oluşturmaları Türkiye Türkçesinde de sıkça görülen bir durumdur. Bu ek de geniş zaman sıfat-fiil eki

/-GAn/ (daha sonraki dönemlerde ek başındaki g- sesi düşecek ve ek -An şeklinde kalacaktır.) ile hal eklerinden birisi olan bulunma hali ekinin birleşmesi

sonucu oluşmuş ve bir zarf-fiil eki olarak kullanılmaya başlanmıştır. Türkiye Türkçesinde bazı ağızlar hariç, bu ekin yerine /-DIgIndA/ekini kullanılmaktadır.

“Şakgıldıyup” sözcüğü, tabiat taklidi bir sestir. Türkiye Türkçesinde bu sözcük, “çağılda-” şeklindedir. Çıkış noktaları bakımından birbirine yakın “ç-ş” seslerinin birbirine dönüşmesi normaldir.”y” ünsüzünün vokaller üzerinde olan iki özelliğinden (daraltma ve inceltme) daraltma özelliğini bu sözcükte görebiliriz. Aynı durum “banlıyup” ve “açılmıyan” sözcükleri için de söz konusudur. Bu özellik, Türkiye Türkçesindeki bazı sözcüklerde de göze çarpmakta ve imlaya da yavaş yavaş yansımaktadır. ”y” ünsüzünün geniş vokalleri daraltması, telaffuzu kolaylaştırmak ve enerji sarfiyatını en aza indirmektedir. Günlük yaşantımızın vazgeçilmez birer parçaları olan basit makineler, kaldıraçlar ve sabit makaralar gibi araçlarda da amaç, az enerji ile çok iş yapmaktır. Dilde meydana gelen değişiklikler bir anda olup biten değişiklikler değildir. Dilde bir değişikliğin gerçekleşebilmesi için üzerinden uzun bir zaman diliminin geçmesi gerekmektedir. Dildeki olayların birçoğu, tabiat kanunları gibidirler. Tabiat kanunlarının gerçekleşmesi için de gerekli şartların oluşması gerekir. Dildeki olayların birçoğu da tabiat kanunlarına uyarlar. Gerekli şartı oluşturmayan tabiat kanunu kolay kolay gerçekleşmez.

Bir gırtlak ünsüzü olan “k” sesi Azeri Türkçesinde sızıcı bir gırtlak sesi olan “ğ” sesine dönüşmektedir. Sızıcılaşan bu ses, genellikle kelime başında görülür: gızlar, gazov, geder. Bu ses, kelime başında, ortasında ve sonunda “h” sesine dönüşür: bahanda, kalhup, çıhanda, hatun, yoh gibi.

Türkçede şahıs ekleri, çoğu zaman şahıs zamirlerinin zamanla aşınıp ekleşmesi sonucu oluşmuştur. İki faktör, dil üzerindeki etkisini sürekli sürdürmektedir. Bunlar iç ve dış faktörleridir. Türkiye Türkçesinde “ben” şahıs zamiri, Azeri Türkçesinde “men” şeklinde söylenmektedir. Sözcüğün sonundaki geniz sesi olan “n”, bir dudak sesi olan “b” yi hem kendi özelliğini hem de “b” nin özelliğini taşıyan “m” ye dönüştürmüştür.

Türkiye Türkçesindeki yardımcı eylemlerden biri olan “eyle-“ fiili, Haydar Baba'ya Selam şiirinde “ele-“ şeklindedir.”yad ele-, şad ele- gibi.

Şiirin ilk kelimesi olan Heyder/Haydar kelimesinin dikkat çeken önemli özelliği ince sıradan bir ünlü olmasıdır. Bu, Azeri Türkçesinin belirli bir özelliğini göstermekte ve aynı zamanda Azeri sahası ile Osmanlı sahası arasındaki belli başlı fonetik farklardan birini teşkil etmektedir. Gerçekten Azeri ve Osmanlı Türkçeleri arasında görülen bir fonetik ayrılık yabancı asıllı kelimelerin telaffuzu ile ilgilidir. Osmanlı sahasında kalın olarak söylenen kısa vokalli yabancı kelimeler Azeri Türkçesinde ince şekilde söylenir. Arapça ve Farsçada “a, i, u” olmak üzere üç ünlü vardır ve her iki dilde de bunların hem uzunları hem kısaları vardır. Arapça ve Farsça kelimeler Türkçeye geçerken bu ünlülerin uzunları kendilerini korumuş, kısaları ise genellikle değişmiştir. Bu değişimde kısa a, e olmuş; kısa u, ü olmuş;

kısa i ise bazen ı olmuştur. Kısa a ve u ünlülerinin Türkçeye geçerken e ve ü'ye dönmesi genel bir kural olmakla beraber bu kuralın bazı istisnaları da vardır. Eğer kelimedeki kalınlığı koruyacak bir kalın ünsüz varsa, o takdirde kısa kalın ünlü de korunmaktadır. Osmanlı sahasında dolayısıyla Türkiye Türkçesinde genel kural bu şekildedir. Azeri Türkçesi ise kalın ünsüzlerin sebep olduğu bu istisnaları kabul etmemekte, kısa ünlülerin inceltilmesi kuralını bütün kelimeler için genelleştirerek tam uygulamaktadır. (Ergin 1971: 89-90) Dilin bir kullanım işi olduğu gerçeği de göz ardı edilmemelidir. Toplumdaki birey çokluğu, dili nasıl kullanırsa o topluma o dil de o şekilde yerleşir.

Ildırımlar/yıldırımlar

Türkçede kelime başlarında bir y düşmesi olayı vardır. (Ergin 1989: 48-90). Bazı dilciler buna y türemesi de demektedirler. (Tekin 2003: 308) Başta y düşmesi genellikle dar ünsüzlerin önünde vuku bulur. Çok nadir olarak geniş ünlülerin önünde de rastlanabilir. (Ergin 1971: .90-91)

Şahanda/çakınca şah-/çak- fiilinin kökünde evvela bir k, h değişikliği vardır. k'nın h'ya göre boğumlanma olayı daha sert olduğu için dilin ekonomi özelliği bu değişikliğe yol açmış olabilir. k/h değişikliği yeni değil, eskiden gelen bir değişikliktir ve eski Anadolu Türkçesine kadar çıkar. Eski Anadolu Türkçesini sonuna doğru Azeri sahasında h'lar, Osmanlı sahasında k'lar ağır basmağa başlamıştır. (Ergin 1971: 91-92)

Bu kelimedeki ikinci mesele kelime başındaki ş-/ç- meselesidir. Her iki ünsüz de damak – diş ünsüzüdür ve her ikisi de sedasızdır. Ortaya çıkış noktaları aynıdır. Fakat ç süreksiz, ş ise sürekli ünsüzdür. Böyle birbirine yakın sözlerin birbirine dönüşümü de dil biliminde olağan durumlardır.

Kapalı ve açık e'ler de Azeri ve Türkiye Türkçesinde de Anadolu ağızlarında görülen başka bir ses olayıdır. Aslında ses organlarının anatomik ve fizyolojik yapısı birkaç santimetreyi geçmemesine karşın bu kısa mesafede bir çok farklı ses çıkarılabilir. Bu kapalı e de bunlardan biridir.

Azeri Türkçesinde kapalı e'ler daha belirlidir. (Ergin 1971: 94)

Şovketüze/şevketimize; elüze/elinize, ilinize/elüvüze Bir dudak ünsüzü olan v'nin etkisi ile düz geniş olan "e" ünlüsü yuvarlak geniş olan "o" ünlüsüne dönüşmüştür.

Yardımcı ses ve iyelik ekinin bu yuvarlak şekilleri Eski Anadolu Türkçesine mahsustur. Bu yuvarlak şekiller, Azeri Türkçesine de geçmiştir. –ünüz'ün "n"si "ü" ünsüzünün etkisiyle yuvarlaşarak "v" olmuştur. –üvüz şekline geçtikten sonra da v'nin diftonglaşması, erimesi ve haploloji dolayısıyla benzer iki hece tek hece haline gelmiştir. Bu tek hece düşen sesin, hecenin etkisiyle başlangıçta uzun olmuş,

sonra Türkçede uzun ünlü olmadığı için bu geçici uzunluk da kısalarak “-üz” şekli ortaya çıkmıştır. Böylece bugün Azeri Türkçesinde çokluk ikinci şahıs iyelik eki yardımcı ses ile birlikte “-uz, -üz” şekline geçmiştir. (Ergin 1971: 97)

El kelimesi eski il'den “i-e” değişikliği ile ortaya çıkmış kapalı e'li bir şekildir. Bu değişiklik kelime başında veya ilk hecede görülür. Eski Anadolu Türkçesi dönemi “i-e” bakımından geniş ölçüde i tarafındadır. Bu i'ler Osmanlı Türkçesinin sonlarına doğru “e” olma yoluna girmiş fakat bu e'ler açık “e” değil, kapalı e'dir. Ancak Osmanlı sahasının edebi Türkçesinin temeli olan İstanbul Türkçesinde bu kapalı “e” safhası atlanmış, ya açık e'ye dönmüş veya i'de karar kılınmıştır. (Ergin 1971: 98)

Menim/ benim

Birinci teklik şahıs zamiri ben kelimesinin ilgi hali ekini almış biçimidir. Bu ses olayında kelime sonunda bulunan ve bir geniz sesi olan “n” ünsüzünün etkisi oldukça fazladır. “n” ünsüzünün etkisi ile b çift dudak ünsüzü, hem bir çift dudak ünsüzü hem de bir geniz sesi olan m'ye dönüşmüştür. Böylece m sesi hem b'nin hem de n'nin özelliğini taşımaktadır.

Dil bilimindeki olaylar tabiat olayları gibidir. Tabiat olaylarının büyük bir kısmı, günümüz teknolojisindeki ilerlemelere paralel olarak açıklanabilmektedir. Bazı olaylara ise açıklık getirilememektedir. Dildeki nedenini henüz bilmediğimiz veya açıklayamadığımız bazı olaylar da dil biliminin gelişmesi ile daha net bir şekilde ortaya çıkabilecektir.

KAYNAKÇA

- Akalın, Mehmet,** (1988) Tarihi Türk Şiveleri, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları:73.
- Durmuş, Mustafa, (Editör)** (2009) Üniversiteler İçin Türk Dili El Kitabı, Komisyon, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Eckman, Jones,** () Nehcül-Feradis II Metin, Haz. Semih Tezcan, Hamza Zülfikar, Türk Dil Kurumu Yayınları:518.
- Eker, Süer,** (2009) Çağdaş Türk Dili, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Ergin, Muharrem,** (1971) Azeri Türkçesi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları:1633.
- Ergin, Muharrem,** (1989) Türk Dil Bilgisi, İstanbul: Bayrak /Basım/Yayın/Tanıtım.
- Özkan, Mustafa,** (2010) İnsan, İletişim ve Dil, İstanbul: Akademik Kitaplar Yayınevi.
- Tekin, Talat ,** (2003) Altayistik Makaleler I, Haz. Emine Yılmaz, Nurettin Demir, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Vardar, Ahmet,** (1982) Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları:492.